

ERDÉLY KÖLTŐI

NEM RITKA TÜNEMÉNY a magyar irodalomban, hogy különös szépségű, különleges illatú fehér virág sarjad ki a nemzeti tragédiák vagy az egyéni sorscsapás fekete földjéből. Veszett harcok, lappangó nádi élet vagy életcsalódások nyomában sokszor szép szomorúsággal kél életre az irodalmi lélek. A trianoni szerencsétlenség után, a lelki összeomlás legsujtatóbb idején így tört elő nagyszerű új hajtás az elszakadt Erdély megkínzott testéből: az új erdélyi irodalom és keretében a líra. Első költőnemzedéke már a háború előtt is dalolt, de csak a tragédia után ébredt különleges hivatásának öntudatára és szinte költői tehetségét is a nagy életváltozás érlelte meg. Erdély mindig is többé-kevésbé zárt sziget volt az ország testében s az erdélyi lélek most, a kényszerű elszakadás, az eldőbbséget magáramaradás perceiben önálló erdélyi-magyar öntudatra ébredt.

A történeti múlt szigetéről kitereltesedett erdélyi irodalom mindenekelőtt varázsos erőt és meglepett zászlót jelentett. De ma meglepett gyönyörűséggel mérhetjük fel: mennyi önálló irodalmi értéket is hozott. Nem csoda, hogy a pompás termést csakhamar az anyaország is jogos örömmel ölelte magához. Először a regényt; aztán a költészet csodálatos virágát. A költészet fejlődése is, mint a regényé, változatos utakon indult meg: modem árnyalatú konzervatívok, lelkesedő szabadverselők és a különféle izmusok hívei versengtek egymással, sőt vitákat is vívtak a folyóiratokban. A br. Kemény János marosvécsi kastélyában 1926-ban összehozott nagy találkozó s a nagy ihletők, — Kuncz Aladár, a „világító szellem“, Kós Károly, a nagyszerű szervező és Reményik Sándor, a „Pásztortűz“ szerkesztője — bizonyos közös kulturális és eszmei irányítást adtak a legkülönbözőbb írói egyéniségeknek. S a dal nem halt el a régi nemzedék lantján: új fiatalok törnek elő. Van, aki eltávozik, a halál is tragikus kedvvel arat, de új tehetség áll a régi helyére. A romokon kivirult líra ma már önállóan fejlődik tovább, nemzedékváltásainak már története van. Az új erdélyi költés a modem magyar lírának a nyugatosok és a katolikus költők mellett harmadik dús hajtása lett.

Milyen lelket mutat ez a költészet a dunántúli magyarnak, aki a testvér szeretetével néz Kelet felé? Bizonyára nem értjük oly jól, mint az erdélyiek, de talán éppen a másfajta lélek előtt lebbenti fel fátylát igazi arca előtt. S ha jellegzetes arcából megláttunk valamit: mit mutathatunk be belőle egy-két lapon? Néhány jellegzetes emberi és költői arcéit talán, gazdag változatú tehetségei közül, s a gyors vonással felvázolt miniatűrök egymás mellett, együttvéve tán megéreztethetnek valamit az új erdélyi líra általános jellemzőiből is.

Két, néhány vonásban sajátosan rokon költő áll az élen: Á p r i l y Lajos és Reményik Sándor. Mindkettejük költészete nemes, komoly, mélyen artisztikus egyéniség, önmagával vívódó költőlélek mélységeiből tör elő, halkszavú, komolyra hangolt, tűnődő és passzív. Lelki kiadásukat egyformán valami férfiasán szemérmes tartózkodás fojtja le. Mindketten az erdélyi tájban, a táji és lelki erdélyiségben gyökereznek, meg a protestantizmusban és a nem fitogtatott, de mélyen a lélekbe ágyait, nem elvi, hanem alkati konzervatív világnézetben, olyan értelemben, hogy az emberszeretet, a lelki nemesség s a gyakorlati és művészeti erkölcs örök törvényei uralkodnak lírájukban. Verseiket a hangulat magva kristályosítja ki, de a gondolatok vonják be egyéni színnel. A szerelem, a lírikusok ősi ihletforrása, egyikük költészetében sem játszik nagy szerepet. A tiszták és nemesek egyedülvalóságával különálló költő mind a kettő.

Különösen Áprily költészete tárta fel azt az atavisztikus erőt, amit az erdélyiség jelent. (Legújabb kötete: A láthatatlan írás, 1939.) Szülőföldjével való összeforrottsága valami különös titka a léleknek, sőt a testnek is, valósággal a testbe és lélekbe égetett fizikai törvény, „láthatatlan írás“. Az egész táj, a nagyszerű erdélyi havasok, a székelly rengeteg, a hegyi tetők, az erdők és zúgok titkai az évek ködén át is szüntelenül visszakísértének, Erdély állandóan üzen a nagyvárosba költözött költőnek, mint Arany Jánosnak az alföldi falu. Tőle távol idegennek, számkivetettnek érzi magát, mint az északon rekedt vándormadár, vagy mint a borjak közt felnőtt irisórai szarvas. Áprily ma talán erdélyibb, mintha ott maradt volna: most buzognak fel lélekbemarkoló vallomásai a lélek nyílt sebein keresztül. De a táj ihletét nemcsak az elszakadás kifogyhatatlan fájdalma őrzi, hanem a nyelv egyéni zamata is, — nagyobb mértéktartással, mint regényeiben Tamási Áron, de az erdélyi táj jellegzetes szavait ő is beleszövi verseibe, — aztán az erdélyi természet képei és a kis dolgok költészete mögött is ott honoló sejtelmes végtelenség-hangulat, időtlen érvényesség és bánat, mely a havasok és a kálvinizmus komor fenségével rokon. Áprily szemérmes zártsága nagy honvágyat, fojtott lázkat és nagy fájdalmakat rejteget. A könnyek befelé peregnek, de a sötét heggé simult seb alatt „a mélyben él az ember-fájdalom“. Magányos költő, mint nemzedékének úgyszólván mindegyik költője. Lelke a múlthoz tapad, a múltból szívja életerőit, mint akinek életét átvágta valami nagy csapás. Jellegzetesen emlékező és emlék-lerakó költészet az övé.

Művésze a versformának is. Legtöbb verse egy-egy tömör, kerek faragvány; épp azért tűnik egyszerűnek, mert tökéletes: sem elvenni, sem hozzátenni nem lehet. Első verseitől a legújabbakig különös egyneműségű tökélyvel építi fel verseit: a néhány szakos vers piramisszerűen egyre magasabbra szárnyal, és sokszor csak az utolsó sorokban fakad ki az örök mondanivaló. A régi formák mesteri csi-szolásában és zeneiségében rejlik ötvösművészete s egyébként póztalan, cicomátlan nyelvét gyönyörű képek, eredeti szóösszetételek és plasztikus látás avatja láttatóvá, impresszionista mintaképpé. Költészete néhány húrton is egy mély lélek, egy egész világ rezzenéseit énekli

ki. De a hangulataiban, honvágyában és nyelvében ellenállhatatlanul kibuzogó erdélyi szín nem szűkíti tájköltővé, mert európai kultúráltsággal, átfogó magyarsággal, csöndes vallásossággal és az általános emberi érzések és gondolatok költészetével párosul. Áprily irodalmi vitákon és harcokon kívül áll és ma már az egész magyarságé.

Ugyanez áll Reményikre. (Legújabb kötete: Romon virág, 1935.) Sajátos költőiélek ő is. Már hazai feltűnésekor lélektani rejtéllyel lepte meg az irodalmi életet: a dacos, tüzes, fojtott indulatú, álneves költőben igazi versei egy inkább befelé forduló, tűnődő, gondolataiban átszellemült lírai lelket lepleztek le, akinek tartózkodása még Áprilynál is több rejtett nyugtalanságot, belső küszködést takar. Igazi lírája egy eszményi világot sóvárgó, a valóság bilincseiben vergődő költőlélek örökös belső küzdésének költői feloldása. Ez a küzdés sokarcú: küzdelem a gyöngye testtel, rendkívül érzékeny idegrendszerrel, a külvilággal és a formával, a „vak anyaggal“. Nincs modern költőnk, aki oly lenyűgözően hosszú és szenvedélyes harcot vívott volna a versért, a tökéletes kifejezésért, mint Reményik, hogy a leikébe temetett Istenarcot napfényre ássa és megragadja „a Megfoghatatlant“. Amúgy is mindig kissé a reális világ felett élt tudatosan, az eszmei, megalkuvástalan individuális költő aszketikus magányosságával távol tartva magát az élet mindennapos realitásától és kis boldogságaitól. A Nőben sem a szellemi társat, hanem a Testvért fedezi fel. Férfiisan tiszta, mélyen idealista költő, s az ember is „lelki ember“ benne. Magatartása és költői fejlődése sokban Babitsra emlékeztet, — ő az erdélyi elefántcsonttorony — küszködő szépségimádata viszont Juhász-szal és Tóth Árpáddal teszi rokonná. Adyra csak viaskodó kálvinizmusa emlékeztet: neki is meg kell hódítania magában Istent, a „tőle vonakodót és rejtőzködőt“.

Költői útján egyénileg is szinte végigélte az egész új erdélyi líra belső fejlődését: az individualitástól és a sokáig híven szolgált *poesie pure*-től a kollektív érzés és az örök-emberi mondanivaló felé. Újabb verseiben egyre melegebb részvétellel hajol az emberszenvedés felé. Líraisága is gáttalanabban buzog elő, akárcsak Babitsé, s a lelkében dúló harc is megengyhült: olyan magasságokba jutott, ahol „a lélek nem botlik meg önmagában“, a vak anyag is engedelmessé válik végre, s életünk rom-koronáján, ha reménytelen is, de „Virág nő rajta mégis: friss virág!“ Ma ő az erdélyi irodalom vezéralakja. Emberi életformája viszont „a furcsa kettős magyar élet“, hol keleten, hol nyugaton. Nehéz választani, mert itt is, ott is sok a szeretet — írja. — „De h i v a t á s csak egy lehet: K e l t.“

Lassú hangulat-felengedés és erősödő bizakodás, de jóval kevesebb húrú zengés jellemzi Tompa Lászlónak, „Udvarhely poétájának“ lírai fejlődését. (Legszébb kötete: Ne félj, 1929.) A „bússzépségű Erdélyhez, édes mostohájához“ mindvégig hű lelkében valami mély sebzettség, komor fájdalom és újra meg újra bizakodva fellobogó dac játszik különös változatokat. Első kötetében makacs egyformasággal komorlik a panasz, a fanyar, keserű dac. Az élet az ő számára fájdalmas harc. Miért? A versekben csak halvány nyoma: a mindent legázoló erdélyi tragédia, a kisváros, az örjítő munkarobot, a zaklatott

ideg, a meddő szerelmi vágy, a „tűnő szépségek kergetése“ megfojtja magasba lendülő vágyait és szenvedélyes érvényesülési törekvését, valósággal üldözi a végzet és állandó csalódás könnye reszket a dalban. Minden verse: egy-egy csalódás megörökítése, a fellobogó remény visszahullása. Később ugyanilyen konoksággal újra meg újra felcsattan a győzelmes dac: a szenvedés tapasztalattá és győztes göggé érik, s új jeligéje önmaga és sorstársai felé: Ne félj! Olykor már szinte az örömszimfónia diadala harsog verseiből.

Tompa tulajdonképpen fájdalmas lélekalkat, s ebben némileg nagy névrokonára, Tompa Mihályra emlékeztet. Az ő eredendően hősies fájdalomú lelkében fejeződik ki legmegragadóbban az erdélyi táj komorságának igézete: belső borúlátása átömlik a tájba, akárcsak Vajda Jánosnál. A kopár, „zártkörű hegyek“ közt „rabbá rögződik a lélek“. Erdély az ő lelkét jelképezi, s el sem szakadhatna tőle, mert nem találhat „megértőbb földet“. A nagy tragédia is drámai visszhangokra talál benne: mikor megdöbbenve látta, „Hogy immár mind — sem előre, se hátra! — Ott rekedtünk egy szörnyű zátonyon“.

Tompa is mélyen individuális lélek, — nem elvből, hanem azért, mert csak önmagának a sorsa érdekli, ezt variálja szenvedélyesen. Sorsa mégis, dacos költői magányosságában is kifejező jelkép, s heroikus életlendületeivel mélységesen székely. „Tán jobb jövőt csiráztat itt ki még Elvérző életünk ...“ Egyre érdekesebbé váló modora és nyelve akkor a legdrámaibb, amikor sorsát egy-egy találó kép, szimbólum köntösébe öltözteti.

O l o s z Lajos lírája (Gladiátorarc, 1923 — Barlanghomály, 1933) oly merev és zordon gladiatori arcéit rögzít élénk, hogy már majdnem maszknak, álarcnak érezzük: hátha e mögött van a költő igazi, parnassien gondossággal rejtegetett arca? Teljesen zárt és zárkózott lélek, veleszületetten, vagy tán valami súlyos titkot hordoz „rejtett ligetében“: egy korhadó keresztet vagy egy tetszhalott menyasszonyt. Mélyéből magas életideál, emelkedett, klasszikus redőjű, pörölycsapás-keménységű versek és gondolatok szállnak fel nyugodt méltósággal, cicomátlanul, rím és versszak nélkül, rövidebb-hosszabb szabadsorokban. Az élet az ő számára is kemény harc, s hős az ember, ki „győztesen állta meg helyét!“ Mintha maga is egy nehéz, szirtes, meredek élet útjait taposná, szándékosan kerülve a könnyedebb ösvényeket: eszménye az elszánt, kemény, heroikus korzikai vagy a gladiátor, otthonos lélektája „a szüzdacú, lábnyomtalan havas“, mély csend és sötét, az alkonyat vagy a még szűz, érintetlen reggel, a végtelenség és a magány. Ezen a tájon jár a költő, szerelem nélkül — a „kéjből és kínból font vérvörös láncot“, a szerelmet eltépte rég, — s talán hit nélkül is! A „fehérszívű férfi“ ő; az érzéki képzelet is csak a megszemélyesített évszakok nászában éli ki magát. Az élet, a természet, a külvilág jelenségei mély gondolati jelentéssel terhes szimbólumokká sorakoznak, s a vers végén, a kép után, egy-két sor fedí fel a költő személyes viszonyát a képpel. A parnasszista impassibilité-t, amelyre költőtársai is hajlamosak, Olosz testesíti meg legtökéletesebben.

De nem embertelen költő. A Végzet, melynek misztikumát csodás varázssal énekli meg, és eszményei: a férfias humánus, a becsület, az embertestvériség, másokkal is közös; s az elzárkózás után férfias, új szolidaritás melegedik fel benne is, s a küzdelemben, a munkában, a haladásban a szebb jövő, örök Nyár sejtő reményévé magasztosul.

S z o m b a t i - S z a b ó Istvánt kitűnő formaművészek tartják. (Jellemző kötete: Lavinák éneke, 1924.) A viharos életű lelkész-költő az Alföldről került Lúgosra, de igazi erdélyivé lett. Az ő pályája is jóval a háború előtti évekre nyúlik vissza, s költőtársai közül talán őrá hatott legjobban az adyas költészet, — igaz, hogy inkább csak természetből fogva szenvedélyes érzelmvilágának felszabadításában, a modern ember lelki harcában az életvágy és a belső korlátok között, és nyelvében: gazdagon áradó újjízű szóösszevonásaiban és összetételeiben, merész szórendjében. Nem mély költő, de övé a legnagyobb hangulati gazdagság: szenvedélyes vágyakozás, hevülés váltakozik benne csendes életkedvvel és bágyadt derűvel. Formaművészete könnyed és változatos verselésében és a hasonlatok, ismétlések gondolatritmusos, a zsoltárookra emlékeztető mesteri kezelésében rejlik. Olykor éppen ez a sajátos nyelvművészet sodorja bőbeszédűségbe és laposságba, s ez a titka annak is, hogy verseit — különösen a régebbieket — „téma és variációknak“ érezzük, de ritmusa, zeneisége hömpölygő, hosszú soraiban is kifogástalan.

Áprily, Reményik, Tompa, Olosz, Szombati-Szabó és a velük egyenrangú, de nehezen hozzáférhető S z e n t i m r e i Jenő és B e r d e Mária az erdélyi líra első nagy nemzedéke: mindannyian a háború előtti években indultak, de a nagy tragédia után bontakoztak ki mai nagyságukban. Talán különösnek tűnhetnének fel, hogy egymás-másikuk lírájában nyoma sincs a nagy tragédia panaszának; de ki tudhatja, hogy egy embersors zordságában, egy költőlélek bűvölő borújában mennyi része van egy katasztrófának, amelyről legtöbbször szólni sem lehet? Valami mély komolyság, sőt komorság ül lírájukon, — oly stílszerűen tragikus ez a nemzedék! Individualista költő, sőt kissé különc mindegyik. S éppen ez ad költészetüknek különleges értéket és varázst.

A nyomukba lépő újabb nemzedék már más lelkiség lehelletét hozza, más színekkel, más hangulatokkal, más erdélyi izzel.

B a r t a l i s János alig néhány évvel fiatalabb Reményiknél, verseinek örök-fiatalsága mégis az új nemzedékhez sorolja. (Hajh rózsafa, 1926 — Föld a párnám, 1930 — Napmadara, 1930.) Ez a költő egy gyermek hamvas bájával, a tavaszi szellő tiszta illatával, egy Assisi Szent Ferenc kedves egyszerűségével és természetáhitatával hozta lázba eredeti szabadverseiben a városi költészethez szokott, kulturált finomságokkal jóllakott olvasókat. Ahogyan a tavaszi reggel szívárványos ámulatát versbe önti, ahogy favágói a tavasz jöttét hírlik, ahogyan kedvesét dicséri a virágok színes egyszerűségével, ahogy a falusi munka boldog örömét dalolja: a költői alkat szerencsés eredetiségével toppant élénk egy egészen új, vérbeli, friss költőt, aki önállóan fedezte fel új eszközeit, költőrokonaira — Walt Whitmanre —

is utólag bukkanva rá. Szerencsés felfedezés: a neoprimitívek gyermekgügyögése és a divatos parasztszenik nyomasztó rosszkedve és ökölrázásai nélkül varázslatba ejt a természet ősi szépségének éreztetésével és hamvas lelki tisztaságával. De sokat emlegetett primitívsege csak látszólagos: nagylélekzetű szabadversei boldog ritmust kacagnak, és a vers felépítésében, a nyelv finom tűzijátékában, egy-egy szuggesztív refrénben művészi kiszámítottság kristálylik. De üde és egészséges a lélek, a látás és a hang, s a szabadvers látszólagos primitívsege jól illik a megénekelt egyszerű keretekhez.

Mert Bartalis is magáról ír: boldogságáról a kimeríthetetlen szépségű természet ölén, egyszerű fűrő-faragó, eke-harcos munkájáról, amit Kósályon űz, üde szerelméről, kis családjáról. Az egyszerű élet dicsérete, a Munka és a Föld himnusza és alázatos leborulás Krisztus előtt: ez az ő költészete. „Erdélyi bukolikák.“ De ebbe a gyermekien derülátó lélekbe is belesújt a háború és a tragédia, s akkor a világesemények nagyon mélyen emberi visszhangja lesz a kedves és drámai benne. Milyen megindító például, amint az örök-optimista, melegszívű Bartalis a háború után s a forradalmak keserű hangulatában így kiált fel: „Most új filozófiai alapot keresek: nélkülözni az embereket...!“

Az ilyen eredeti hangot persze nem lehet a végtelenségig dalolni: az a veszély fenyeget, hogy manírrá válik. Ezért van szükség az ilyen költőnél átváltásokra. Kosztolányi nem egyszer mutatott erre példát. Bartalis, régi verseinek öntudatlan, szép természetpantheizmusa után, bizonyos Istenbe olvadó intellektuális pantheizmus felé hajlott, s ez az új gondolati telítettség árt frissességének. (Világ téréin gázolok, 1937.) Régi életöröme is elkomorult a kor nyúge és a férfilet próbái alatt. Mondanivalója most már közös társaiéval — a kor fájdalma és az erdélyi bánat, az elszakítotttság fájása, Isten elé hullás: mind szép és megható megnyilvánulás, de a kifejezésben nincs meg a régi eredetiség, se a gondolati tartalomhoz kívánczó tömörség. Hiába az új formagond és a rím ékessége: „dér csípte meg“ a régi Bartalis-féle „rímtelen, szabad s különös illatú verset“ — írja ő maga kedvesen bánatos öntudattal. Régi nyelvhimpora olykor barokkos képek és szófüzések áradásába vész, ilyenkor hol Mécsre, hol Kassákra emlékeztet. Valamikor felolvadt az életöröm természetrajongásában, — ma ő is rádöbben a ránk szakadt embermagányra, s ez Istenhez vezetí útját. Bartalis is „a földi fájdalma költője“ lett.

D s i d a Jenő valóban az új líra fiataljai közé tartozott. (Nagycsütörtök, 1933 — Angyalok citeráján, 1938.) Nagyon korán érő költő; háromévtizedes földí életében el tudta érní, hogy korai halálakor nagy tehetséget sirassanak el benne. Az új erdélyi líra, Kosztolányi, Babits, Tóth Árpád szellemének hatásával gazdagodva, talán legjobb, leeurópaibb tehetségét forrta volna ki benne. Dsida ízigvérig művész-lélek; mindent, amihez hozzáér, a költészet aranyporával szór tele, művészivé farag. Első, impresszionista ihletésű korszakában valami finom lila mesepárazat lebeg függőnyként versei előtt, mely a durva realitásokat a mesék és a költészetté finomodott természet megszépító világának nyelvével, virágaival, csecsebecsével

párázza be. Dsida akkoriban a lehelletfinom hangulatok költője, csipkés költői képzelettel és a műformák s a nyelv könnyed kezelésével megáldva. A halál előtt „elrohan az alkonyi fényben egy lángszínű lepke“, vagy „a sunyi macska, a Szépség“ után. Ez a stilizációs finomság, szóművészetének üvegcsipkéje, a színek varázslata és az angyalmuzsika — üveghang, citera, csengő, ezüstszerszám — egész költészetét végigkíséri, és valami angyali illattal itatja át. Sokszor elképzelem a mennyei sereget, s a természettől, az égből mindig behull versébe egy-egy angyal vagy csillag-zúzvara. Misztikus finomság: már gyermekkorában meghallott mérföldekről egy fecskesóhaj, a szerelmi boldogságában a hulló gesztenyék megállanak a levegőben... Kedvenc szavai: lila, ibolya-sugár, viola-fény, zöldfényű csillag, pillangó, kristály, puha, bolyhos, pelyhes, parányi.

A „leselkedő magány“, a lelki törtség kissé borongós költészetét a szinte játszi életöröm s a szerelem üde, bátor dallama váltja fel. Bartalis primitív bájú életöröme mellett a kulturált életöröm változata ez. S micsoda áradás! A színek, szagok, a tapintás, a hangok, a fiatal-ság rajongó himnusza, hálás optimizmus a természet stilizált élvezetével és a finom érzékiség pajzánságával. De ez a nagy jókedv — mintha a leselkedő halál előszele lenne ... Már most belecsendülnek a múltandóság csengői, melyek utolsó kötetében az örök-emberi érzések és problémák egyszerűbb, mélyebb hangolású költészetévé avatják verseit s a halál előcsarnokában írt költeményeiben már haranghangon, „az érett férfi bűgő, tiszta, moll panaszán“ zúgnak fel újra.

Így tért meg Dsida — sok modern költőnkhez hasonlóan — a lelkesen védett Tart pour Tart formaművészetétől és a finom hangulatok költészetétől az örök humánus lírájához: élet, halál, Isten és emberiséghez. A csodálatos formagazdagság, a kötött és szabad formák egyformán mesteri kezelése, a szavak, rímek és pompás rátaláló képek varázslata, a jelzők tobzódása mindvégig erénye maradt, de a tartalom egyre mélyült. Utolsó korszakában az ő számára is vigasz a líra. „Költészet és bölcsészet kódvarázsa: a seblázás szív hús borogatása“. Dsida is individualista; de neki is volt korszaka, mikor szelíd szociális részvétellel, lírai melegséggel telik meg az egyszerűek, a szegények és általában az emberek iránt. Nincs benne kiáltó erdélyi íz; európai költő ő társai között, tele szépség- és műveltségzomjával; ezt latin, kínai, német és román versfordításai is elárulják. De olykor az erdélyi hűség fájdalma is lélekbemarkolóan kitör belőle. Verseiből a rokonlelkű Kosztolányi meleg embersége, Arany János nemessége csendül ki. Ebben a világérzésben Isten és a katolikus érzés is helyet találnak, elpoetizált formában.

A fiatalok között S z e m l é r Ferenc képviseli példamutatóan az erdélyi költés egy másik, új ágát, amely az erős korszerűség jegyében indult. (Ember és táj, 1934 — Búvópatak, 1939.) A korszerűség kétarcú benne: európai és szociális öntudat, európai és szociális lelkiismeret. Alapjában véve ő is a szépség, a béke, a szabadság és életöröm szerelmese; a zavaros idők bátor remetéjeként a szép jövőről álmodozik kedvese arcát becézve s Dsida életöröme is felcsillan benne olykor, néha még a formai játékoság is reá emlékeztet. De harmóniájába keserűen belesír

a panasz és a meddő lázadás a mai élet, a „szörnyű kor“ rémségei — a harc, a gép, a robot, a nyomor, a rosszak és harsogok uralma, a szépség pusztulása ellen, s a szinte önmarcangoló kétségbeesés Európa és a humánium csődjén. Erejét éppen a két hang ellentéte adja. Már a 30-as évek elején apokaliptikus látomások és komor félelem gyötrik a közeledő pusztulás és a nyomor végzete előtt, s hallja, amint „Európa tengelye recsen“. Szocializmusa is egyre komorabb. Nem igazi forradalmár — mint költő, nem is állhat a lázadó páriák közé, — de mély szocializmus kiált belőle, s azzal biztatja individualista-önmagát, hogy ne luxusos szépségeket és enyhet, hanem a nyomorgó tömeg énekét zengje. A költő mindig individualista, de sorsa az éhező tömeg közé ejti s így jut el, bár más oldalról indulva, Illyés Gyula és József Attila fanyar szocializmusához. Amúgy is hajlamos a kor és a vérszomjas ember igazságtalanságaiból táplálkozó pesszimizmusra és keserű emberszemléletre. S az út vége a lélek sokszor szinte már apatikus fájdalma, vagy fanyar, gúnyos lemondás. A költő elhallgat az ilyen korban, amelyben „nem a szellem az úr“. „Ölts fehér ruhát, mint gyermekek — és halj meg, mint a bölcs“. Fanyarság: ez a legjobb szó Szemlér újabb verseinek jellemzésére, ez lírájának sajátos íze társai között.

A tartalom keménységét legtöbbször erővel zengő nyelv és bizonyos nyersség színezi alá a kifejezésben, költői ekéje bőven ontja ki a földből a nyers erejű képeket, de ő is sok változatra képes. Rendkívül szuggesztív hangulatot tud kifejezni az ember és a táji képelemek mesteri összevegyítésével, máskor tájfestő, klasszikus ritmusú versei Babitsra és Szabó Lőrincre emlékeztetnek, hosszú, hömpölygő, szavalókóruszerű soraiban kollektivistá iz érzik. Dsida mellett az ő lírája szívta fel a legtöbb hazai zamatot, azért érezzük annyira rokonnak a mai lírával.

Talán Kiss Jenő a legfiatalabb a nagyígéretű új tehetségek között. (Kormos üvegen, 1937.) ő is a dekoráció-költészettel kezdte, amely egy festői, találékony költői képzelet csipkefinom képeinek, metaforáinak s merész, sokszor már-már expresszionista ízű képzettársítások zuhatagában érezteti meg az egyébként mély hangulati vagy gondolati tartalmat, — akárcsak Dsida. Van benne valami Bartalis derűjéből, művészi primitívségéből és természetélvezéséből is, de az ő életkedve is lassan borúba hajlik: Istennek gyújtott máglyája „olajágú ének“, de füstje visszahull, s „kormától szívem mind fájóbb, sötétebb“. őt a szociális keserűség nem eredendően üldözi; paraszti nagyapjának egyetlen elégtétele, hogy unokája úr lett, s kezdetben ő maga is meg van elégedve osztály-emelkedésével. Később az ő szocializmusa is egyéni lázadássá válik a szegénység ellen. „Programmos“, túlságosan „tartalmi“ költeményei kevésbé sikerültek.

A fiatalok közül az ő kötetében szólalnak meg a sajátos erdélyi sors legbátrabb hangjai, a legtöbb változatban. A változtathatatlan, áldozatos hűség, a hetvenkedő merészség megvetése, az ésszel, óvatossággal párosult küzdés mutatja az új nemzedék erdélyiségének elveit. Ez a nemzedék olyan, mint szétvágott szálfa csonkjából szerteszét nőtt vesszők. Kiss fájdalmasan érzi a szálfa-álmok hullását és a múlt

lenyűgöző igézetét; de ma csak egy lehet: megmaradni, mint a tó, s nem elfutni, mint a folyó; a tó vize viszont legyen mély, hogy ne fogja erőszak. Aki teljesítheti hivatását, az szabad, bár övezze korlát, bár igázza kényszer, s „örénél szabadabb a rab“.

Kiss Jenő fiatal költő; még különböző irányokban próbálja dús költői erejét, még sok út áll előtte, — az impresszionizmustól az expreszszionizmusig. Legszebbek melegen gyöngyöző, finom lelkiséggel átszőtt, már-már a transcendensbe ívelő versei. Valószínűleg az ő fejlődése is újra az Ember felé vezet, mint annyi hazai és erdélyi költőnké — „önmagába visszatérve“, ahol kizengheti „az önmagába megtérő éneket“.

A humánus költészete! Az egész új erdélyi lírára jellemző ez az emberiség. Költőit az Ember köre érdekli: az emberi sors, végzet, szenvedés, emberi problémák, örök érzések. Verseikben alig van önmagáért való tájkép, cizellált impresszionizmus. A l'art pour l'art, ahogyan például Reményiknél vagy Dsidánál jelentkezik, inkább csak a költői magatartás artisztikus elvét jelenti és nem sok kell, hogy kilépjen önmagából. A többiek impassibilitéja, látszólagos hűvössége mögött is könnyek szivárognak. A kép is lélekkel itatódik át már megszületésekor, vagy jelképként mély emberi jelentést hordoz. Valami nagy befelé-fordulás tartja őket varázsa alatt: ezért tűnik legtöbbször oly lelki-embernek, emberi magatartásában is oly nemesnek. Kifejezni az Embert: ez az új erdélyi líra hivatása s talán ez a jelentősége a kor egész magyar lírájában is. A mély és nemes humánus örzői ők egy alapjában véve humanizmus-ellenes korban. Úgy látszik, a kisebbségi életforma, éppen az életsors nehézségének nyomása alatt, kitermeli a vágyat valami jobb, nemesebb, emelkedettebb után, önmagát is nemesebbre, több-értékűre fegyelmezve. Mélyen etikus ez a líra.

A befelé-fordulás Isten felé vezet, katolikus és protestáns változatban egyaránt. Áprily csöndes, Reményik viaskodó vallásosságának a fiataloknál is Isten elé hullás a folytatása. „Zarándok lettem és hívő keresztény — éneklí Dsida. — Hiszem, hogy Krisztus és a szent kereszt tény, és rajta kívül minden hiúság“. S Bartalis: „Mert lásd, csak ez marad végtére mindenből: Isten, Krisztus és a szent csillagok...“

A befelé-fordulás lírája azonban nem okvetlenül szoba-költészet. Főlényesen megmenti ettől a korszerűség és különösen az atavisztikus kapcsolat, amely a „gondolkodó magány“ bajnokait, az idősebbeket és a még szabadabb röptű fiatalokat a természethez köti. S talán ez is erdélyi vonás. Lírai élményük háttere mindig a természet s az emberi mondanivalóhoz az erdélyi táj, a havasok és erdők, s az évszakok különös fogékonysággal kísért változása adják meg a képgazdagságot, a költői díszletet. Elvontságaiban is mélyen vizuális ez a líra.

A humanitás magában foglalja az emberszeretetet és egyetemes lírai részvét felbuzogását is. Az idősebb nemzedék a merev individualizmusból kitérő, passzívabb odahajolással, lassanként tölti ki ennek a részvétnak a kereteit. A fiatalabb nemzedék már eleve hangosabb vagy lágyabb, többé vagy kevésbé keserű szocializmus jégében indul.

Van ennek valami testvéri jellege is, mintha az egymásra utaltak sorsközössége termelte volna ki a szívekben. A fiatalok életszemléletében a magyarság problémái elsősorban szociális vonatkozásban öltöttek testet.

Az, hogy az erdélyi sorsról oly ritkán tesznek vallomást ezek a versek: természetesen senkit sem téveszthet meg. Egy-egy havasi komorságú kép, egy-egy sokatmondó szimbólum, egy-egy könnyes elfojtódás, a „rettentő kor“ elleni panasz, bátrabb hang, sőt maga a hallgatás, a heroikus magány is beszédes vallomást rejt erről. Az egész új erdélyi líra felett komoly, sőt komor hangulat borong, főképp a kettétört életű idősebb nemzedék lantján. A fiatalabbaknál újra felcsillan az életöröm — Dsida Ady „tusázó, véres szellemének“ tulajdonítja, hogy „a játszi hangulat megvetve bujdosik a magyar ének berkeiben“, — de lehullásaik, elkomorulásuk annál meggyőzőbben elárulják keserű ráébredésüket a kor és a sajátos sors fájdalmára. Némelyiknél meg a szocializmus tevékenyebb hangjaiba menekül a sorsbánat. Egy biztos: az édes, vigasztaló szentimentalizmusnak semmi nyoma az erdélyi költők verseiben.

Még egy jellemző vonás: az európai horizont. Az európai kitekinetés és a kultúra szomjazása ősi erdélyi hagyomány. Az új líra is különösen a fiatalabb nemzedéké — a hűséges tájhoz-kötöttségen felül-emelkedve, európai távlatokhoz méri mondanivalóit a humanitás jegyében, európai öntudata van, s a világeseményeknek is tiszta visszhangját hallatja.

S viszonya a hazai irodalommal? — Idősebb és fiatalabb nemzedékeket egyaránt eltérhetetlen szálak fűznek a nyugatosokhoz: nem annyira Adyhoz, mint inkább Babitshoz, Kosztolányihoz, Tóth Árpádhoz, Juhászhoz, Szabó Lőrínchez és általában az impresszionizmushoz. A fiatalok lírája, egyéni háttérrel, Illyés és József Attila költészetében talál rokonra, olykor Kassákra és az expresszionistákra emlékeztet. Az erdélyi líra tehát korántsem szakadt el annyira a hazai terméstől, mint amennyire az erdélyi regény elszakadtnak vallotta magát. Éppígy nem tájköltészet, már csak örök-emberi jegyénél fogva sem. Viszont ez a líra a maga körében önállóan is fejlődött és megtermékenyült. Az idősebb nemzedék költészetét titkos lelki és hangulati rokonság szövi át Áprily és Reményik varázsa alatt, az újabbakban főképp Dsida költői egyéniségének és Bartalis eredeti modorának és formáinak van varázseroje.

Az erdélyi líra ma már nemcsak kuriózum, mint egy sajátos helyzetben kivirult irodalom különlegessége, hanem önálló érték és fiataljával nagyszerű utánpótlása is biztosítva van. Az elszakadás óta volt korszak — a 20-as években, — amikor a pesti „nemzetközi regénnyel“ szemben a Móricz Zsigmond-i népi regény és néhány különleges író mellett az erdélyi regényirodalom képviselte „a“ magyar regényt. Lehet, hogy a hazai líra elhallgatása vagy túlságosan korszerű keserűsége után az eleven, egyre újabb tehetségekkel gazdagodó erdélyi költészet hivatása lesz, hogy az örök emberi lírát egy boldogabb korba átmentse.